

PROJEKT GIACOMA BRIANA ZA ISUSOVAČKU CRKVU SV. VIDA U RIJECI

Nina Kudiš

UDK 72.034.7 (497.5 Rijeka) "15/16": 929 Briano, G.
Izvorni znanstveni rad
Nina Kudiš
Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci

Autor projekta za isusovačku crkvu sv. Vida u Rijeci je Giacomo Briano, isusovac porijeklom iz Modene. Njegovo je ostvarenje nastalo pod utjecajem drvoreza iz Serlioova traktata o arhitekturi, a stilski se uklapa u kasnomanirističku, odnosno protobaroknu graditeljsku tradiciju kojoj su isusovci rado pribjegavali krajem 16. i početkom 17. stoljeća.

Crkvu sv. Vida, danas riječku katedralu, gradili su isusovci, a njezin je kamen temeljac položen 15. lipnja 1638., tek nekoliko godina nakon što je red stigao u Rijeku. Gradnja crkve je s prekidima trajala do 1744. godine iako ni tada nije bila potpuno dovršena, a njezin je današnji izgled spoj izvornog projekta isusovačkog arhitekta Giacoma Briana i izmjena koje su uslijedile tijekom gradnje, naročito u njenoj završnoj fazi, od 1725. godine, kada radove vodi arhitekt Bernardino Martinuzzi iz Gradiške.¹

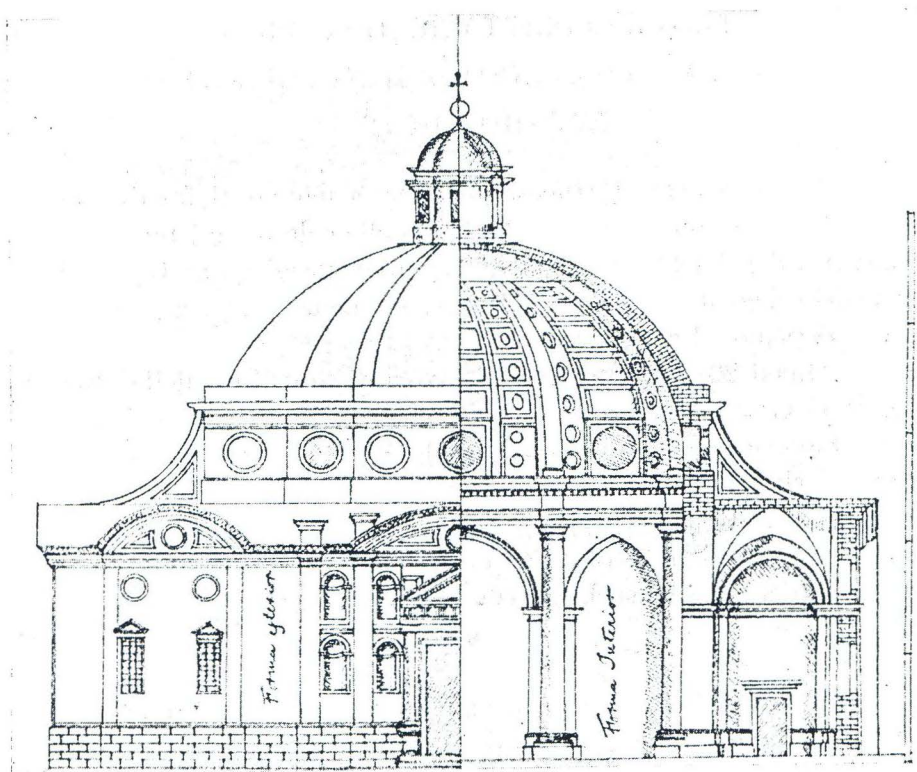
O crkvi sv. Vida u posljednje se vrijeme pojavilo nekoliko napisa, ali, na žalost, otkriće imena arhitekta izvornog i već objavljenog plana nije ponukalo autore da se tim izuzetnim dokumentom поближе pozabave. Stoga ću ovdje pokušati predložiti neke činjenice i zaključke koji se tiču izvorne Brianove zamisli, prve faze gradnje Sv. Vida koja je intenzivno trajala 20 godina, a završava se izmjenom izvornog projekta, to jest, dodavanjem galerije i znatnom transformacijom većine elemenata fasade.²

¹ G. Viezzoli, *La Compagnia di Gesù a Fiume, 1627-1773*, Rivista - Rivista IX/1931, str. 192-230; R. Matejčić, *Crkva svetog Vida, Rijeka 1994*, str. 25-31, 39.

² G. Viezzoli, nav. dj. str. 197; R. Matejčić, nav. dj. 26.

GIACOMO BRIANO - ARHITEKT CRKVE SV. VIDA

Identitet autora prvog projekta za crkvu sv. Vida razriješen je iscrpnim člankom J. Paszende u *Dizionario Biografico degli Italiani*.³ Giacomo Briano (ili katkada Brianus, Briani, Bryan)⁴ rođen je u Modeni oko 1589, a umro je u listopadu 1649. u Bussetu, blizu Parme. U Družbu je Isusovu stupio 1607. godine, te je odmah preuzeo zaduženja arhitekta. J. Paszenda pretpostavlja da je njegovo stručno obrazovanje bilo dovršeno prije stupanja u red budući da je, usprkos svojoj mladosti, odmah počeo dobivati projektne zadatke. Za nas

Giacomo Briano, fasada i presjek unutrašnjosti za isusovačku crkvu sv. Vida u Rijeci, vjerojatno 1637. godine

³ J. Paszenda, ad vocem Briano, Giacomo, *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. XIV, Roma 1972, str. 213-215.

⁴ U tekstu *Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama u katalogu izložbe »Isusovačka baština u Hrvata«*, Zagreb 1992, na stranici 57, Đ. Cvitanović arhitekta crkve sv. Vida naziva alternativno Giacomo, odnosno Jakov Brianni. Taj oblik imena i prezimena preuzima i B. Fučić u netom izišlom turističkom vodiču *Sveti Vid, katedrala, hrvatska, Rijeka 1994*, str. 22-23. Na žalost, ova inačica arhitektova prezimena potpuno je nepoznata u mjerodavnoj inozemnoj znanstvenoj literaturi.

je značajno napomenuti da je Briano već 1611. zamolio svoje nadređene da mu se dopusti »commentare gli autori più celebri di Architettura«. Iako to dopuštenje iz pragmatičnih razloga nije dobio, njegova molba svjedoči o velikom zanimanju i, vjerojatno, dobrom poznavanju traktata o arhitekturi među kojima je morao biti i onaj Serliov o kojemu će poslije biti riječi. U razdoblju od 1613. do 1621. godine Giacomo Briano projektira kolegij u Mirandoli, zatim pet godina boravi u Poljskoj gdje projektira crkvu u Lucku, u Lwowu unosi izmjene u projekt isusovačke crkve, nakon toga projektira isusovačku crkvu u Sandomierzu, prerađuje nacrt kolegija u Lublinu, te u istom gradu izvodi detaljna mjerenja postojećih isusovačkih objekata i znatnog dijela obrambenog gradskog zida. Po povratku u Italiju, 1621. godine, vodi radove na kolegiju u Mirandoli, te razrađuje projekt isusovačkog kolegija u Przemyslu u Poljskoj, zatim boravi u Mantovi, Ferrari i Bussetu. J. Paszenda pretpostavlja da je Briano tada izradio plan Busseta i projekt za krakovski kolegij.

Za nas je vrlo zanimljiv Brianov boravak u Trstu gdje stiže početkom 1627. i ostaje do 1630. godine. On ovdje nadgleda početak gradnje isusovačke crkve S. Maria Maggiore za koju je izradio i projekt. U Trstu Briano ponovno boravi od 1635. do 1637. godine, no prije toga još jednom putuje u Poljsku, točnije u Ostrog i Lwow. Po povratku iz Poljske, nakon Uskrsa 1632. Giacomo Briano boravi u Forliu gdje izrađuje projekte za kolegij u Rijeci. Iako Paszenda to ne napominje, pretpostaviti je da je tada izrađen i prvi, poslije modificiran, projekt za crkvu sv. Vida.

Prije povratka u Trst, Briano je još izradio projekt za naselje S. Martino kraj Forliá, novi projekt za kolegij u Lwowu, a vodi i radove na kolegiju u Modeni. Posljednje godine života proveo je u Ferrari, Imoli i Faenzi.

S. MARIA MAGGIORE U TRSTU I SV. VID - SLIČNOSTI I RAZLIKE

Kao što sam već istakla, za raspravu o riječkom isusovačkom sklopu, u prvom redu crkvi sv. Vida, od izuzetne su važnosti iscrpni podaci o gradnji isusovačke crkve i kolegija u Trstu koje donosi M. Walcher Casotti u članku *Note sull'architettura gesuitica a Trieste e a Gorizia*.⁵ Osim što je Giacomo Briano autor obaju sklopova, postoji čitav niz paralela koje mogu pomoći u razumijevanju kako društvenih okolnosti, tako i uobičajene arhitektonsko-izvedbene procedure isusovačkoga graditeljstva. Riječ je o vremenu nastanka projekta i trajanju graditeljskog zahvata, o izvoru sredstava za gradnju, o urbanističkom smještaju i, konačno, ali ne najmanje važno, o stilskim osobinama dvaju sakralnih objekata. Između dostupnih podataka o riječkoj i tršćanskoj crkvi postoji i komplementarnost: o S. Maria Maggiore znana je bogata arhivska dokumentacija, no do sada nije pronađen izvorni Brianov projekt, dok je o gradnji Sv. Vida poznata arhivska građa razmjerno oskudna,

⁵ M. Walcher Casotti, *Note sull'architettura gesuitica a Trieste e a Gorizia*, Miscellanea di studi giuliani in onore di Giulio Cervani per il suo LXX compleanno; M. Walcher Casotti, *S. Maria Maggiore di Trieste*, Trieste 1956.

ali je zato njegov izvorni projekt bio objavljen već 1931. godine⁶ ne pobudivši, za čudo, poseban interes znanstvenika koji su poslije o toj crkvi pisali.

Izgradnja isusovačke crkve u Trstu započeta je 10. listopada 1627, tek nekoliko godina nakon što je red stigao u Trst (1619), baš kao i u Rijeci nekoliko godina poslije. Početku gradnje prethodilo je dobivanje dozvole od generala reda Mutia Vitellesca 1624. godine, kao i bogata novčana donacija princa od Eggenberga, te dugotrajan proces pregovora o kupnji terena za izgradnju crkve i kolegija u središtu grada. Kako naglašava M. Walcher Casotti, bila je to "impresa non del tutto facile nè troppo semplice in quanto - come già era accaduto per il 'Gesù di Roma - occorreva risolvere un delicato problema di carattere urbanistico, dato che la chiesa veniva a inserirsi proprio entro le mura cittadine..."⁷ U Rijeci je situacija bila vrlo slična: grofica Ursula Thonhausen je za izgradnju riječke crkve isusovcima poklonila 10.000 fiorina, uz to što im je darovala čitavu Kastavsku gospoštiju kako bi se mogli održavati; baš kao i u Trstu, i ovdje je red želio crkvu sagraditi u središtu grada, pa je nakon kupnje građevinski neadekvatnog terena, isposlovao izmjenu lokacije i dozvolu da na njoj sruši stariju crkvicu sv. Vida, pod uvjetom da titular nove crkve ostane isti svetac.⁸ Takav, uvjetno rečeno, agresivan nastup isusovačkog reda, kako Wittkower tvrdi, nije bio uobičajen u novim sredinama, jer su oni nastojali iskazati diskreciju, prilagodljivost i mudrost, te su bili skloni kompromisu do te mjere da su u pravilu slijedili lokalne graditeljske tradicije.⁹ Moguće je da se takva politika odnosila na udaljenije provincije, jer činjenice koje se odnose na gradnju tršćanske i riječke crkve ne govore u prilog ovoj tezi. Zanimljivo je ovdje napomenuti da je i prilikom izgradnje matične isusovačke crkve, Il Gesù, i pratećeg sklopa, red imao žestoke sukobe s bogatim vlasnicima nekretnina koji su trajali 15 godina, jer ovi nisu željeli prodati svoje posjede. Taj se sukob, na koncu, iz sudnica preselio na ulice.¹⁰

Već od početka gradnje S. Marie Maggiore, Giacomo Briano figurira kao *praefectus fabricae*. U riječkom slučaju tu je ulogu najvjerojatnije imao Francesco Olivieri, graditelj i klesar porijeklom iz Friulia, ali on se u Rijeci zadržava tek par godina.¹¹ Čini se da Giacomo Briano u Rijeci uopće nije boravio, za razliku od Trsta gdje je čak vodio radove. Gotov Brianov nacrt Francescu Olivieriu predao je otac Bagno, koji poslije zajedno s graditeljem obilazi obližnje kamenolome u potrazi za najboljim materijalom.¹² M.

⁶ G. Viezzoli, nav. dj, str. 198, 199.

⁷ M. Walcher Casotti, nav. dj, str. 5-6.

⁸ R. Matejčić, nav. dj, str. 25.

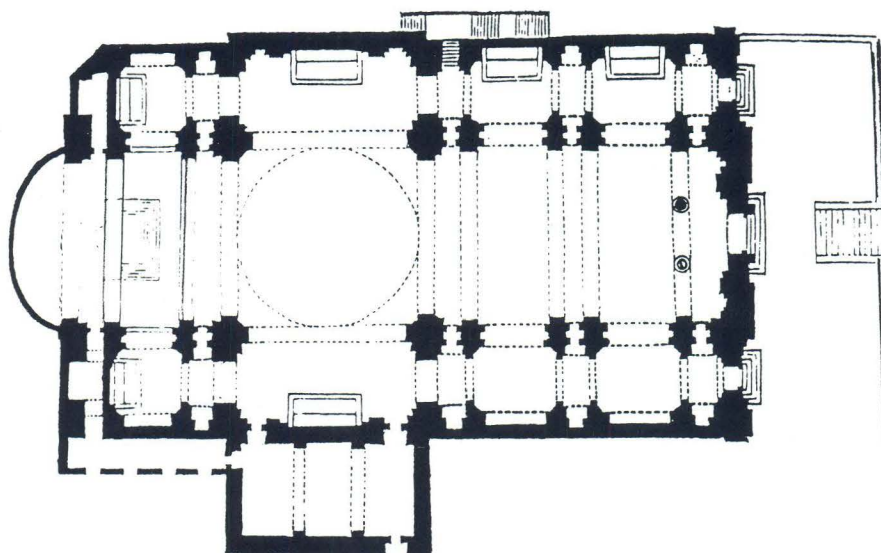
⁹ R. Wittkower, Problemi del tema u R. Wittkower - Irma B. Jaffe, »Architettura e arte dei gesuiti«, Milano 1992 (izvorno izdanje »Baroque Art: The Jesuit Contribution«, Fordham Univ. Press 1972). str. 10.

¹⁰ J. S. Ackerman, La chiesa del Gesù alla luce dell'architettura religiosa contemporanea, u R. Wittkower - Irma B. Jaffe, nav. dj, str. 20.

¹¹ R. Matejčić u Horvat - Matejčić - Prijatelj, Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982, str. 475; R. Matejčić, nav. dj. (1994), str. 26, 35.

¹² R. Matejčić, nav. dj. (1994), str. 26.

Korade, međutim, spominje još jednog isusovca - Bartola Winterleitera (1591. - 1668.) porijeklom iz Voitsberga u Štajerskoj, te ga navodi kao voditelja gradnje i nabavljača građevinskog materijala za izgradnju Sv. Vida u razdoblju od 1636. do 1656. godine, kao nadglednika pri gradnji kolegija u Rijeci, ali i kao višegodišnjeg voditelja isusovačke gradnje u Trstu i Gorici.¹³ Nejasnoće koje proizlaze iz navedenog vjerojatno su vezane uz nedostatak točne definicije uloge *praefectus fabricae* u dokumentima, a možda i prilikom gradnje. Naime, slične se dileme javljaju i u tršćanskom slučaju. Kako se uz Brianovo ime tijekom njegova drugog boravka u Trstu (1635. - 1637.) navodi oznaka *architectus*, M. Walcher Casotti ističe da je na temelju razlike u tituli (*praefectus fabricae*, nasuprot *architectus*) nemoguće utvrditi sadržajnu razliku projektantovih zaduženja, osim ako se ona ne tiču razlike u fazi gradnje:

Giacomo Briano, tlocrt crkve S. Maria Maggiore u Trstu, gradnja započeta 1627. godine

tijekom prvog boravka u Trstu Briano je izradio tek općeniti nacrt za crkvu koji je poslužio za iskopavanje temelja i pripreme radove, a tijekom drugog boravka on je vodio gradnju crkve prema, kako se čini, novom projektu. Taj je projekt izazvao sukob između arhitekta i tršćanskih isusovaca, o čemu svjedoče i pisma generala reda Vitelleschia. Briano tada definitivno napušta Trst i odugovlači s isporukom konačnog projekta crkve bez kojeg se ne može nastaviti gradnja.¹⁴

¹³ M. Korade, Braća - graditelji u Hrvatskoj, Ignacijev Put, 1/1987, str. 11.

¹⁴ M. Walcher Casotti, nav. dj, str. 7-9. Nakon Brianova odlaska iz Trsta u dokumentima se ne spominje više ni *praefectus fabricae*, niti *architectus*.

Završavajući raspravu o povijesti gradnje S. Maria Maggiore, M. Walcher Casotti zaključuje: »..., rimane pur sempre la grossa incognita di quali mutamenti possano essere stati apportati al disegno del Briano (purtroppo non reperibile) nel corso dei quarant'anni e più che separano il secondo progetto dall'edificio che si vede oggi«. ¹⁵ Pretpostaviti je, ipak, da je Briano autor tlocrta i većeg dijela elevacije postojeće crkve.

Nasuprot tome, u slučaju Sv. Vida promjene u projektu tijekom gotovo identičnog razdoblja mogu se vrlo dobro pratiti jer postoji izvorni Brianov nacrt, ¹⁶ njegova umjereno modificirana inačica vjerojatno iz 1725. godine, ¹⁷ i sama crkva čiju je konturu tek nešto kasnije izmijenio Bernardino Martinuzzi.

S. Maria Maggiore je longitudinalna građevina koja se očito ugleda na temeljnu koncepciju matične isusovačke crkve, Il Gesù, dakle sagrađena je sukladno isusovačkom načinu gradnje, nazvali ga mi *isusovačkim stilom* ili ne. Za raspravu o Brianovu projektu Sv. Vida, međutim, najznačajnija je teza M. Walcher Casotti koja se tiče stilske definicije tršćanske crkve, a samim time stilski određuje i njezina arhitekta. Ona se slaže s autoricama L. Safred i N. Zanni koje se sačinile *Schede relative alla chiesa di S. Maria Maggiore di Trieste* za Soprintendenza per i B. A. A. A. S. del Friuli-Venezia Giulia i koje ističu da je riječ o manirističkoj, a ne o baroknoj arhitekturi. Njihov se zaključak temelji na analizi unutrašnjeg prostora crkve čije su osobine bliže arhitektonskim pokusima iz druge polovice 16. stoljeća, negoli homogenom prostoru Vignoline crkve. ¹⁸ Isti se zaključak nameće i kada je riječ i o Brianovu projektu Sv. Vida, ali ne samo na temelju arhitektonskih elemenata koji su integrirani na maniristički način, već i na temelju uzora kojim se arhitekt koristio za svoj projekt.

TUTTE LE OPERE D'ARCHITETTURA ET PROSPETTIVA DI SEBASTIANO SERLIO I BRIANOV PROJEKT ZA CRKVU SV. VIDA

Svi autori koji su pisali o crkvi sv. Vida rado prihvaćaju tezu R. Matejčić prema kojoj je riječka crkva projektirana po uzoru na baroknu Longheninu S. Maria della Salute. ¹⁹ Nesumnjiva sličnost dviju crkava manifestira se u najopćenitijoj konturi tlocrta, tek djelomično u impostaciji svetišnog prostora, te u izgledu arkade koja dijeli središnji od lateralnog prostora.

¹⁵ Isto.

¹⁶ G. Viezzoli, nav. dj, str. 198-199.

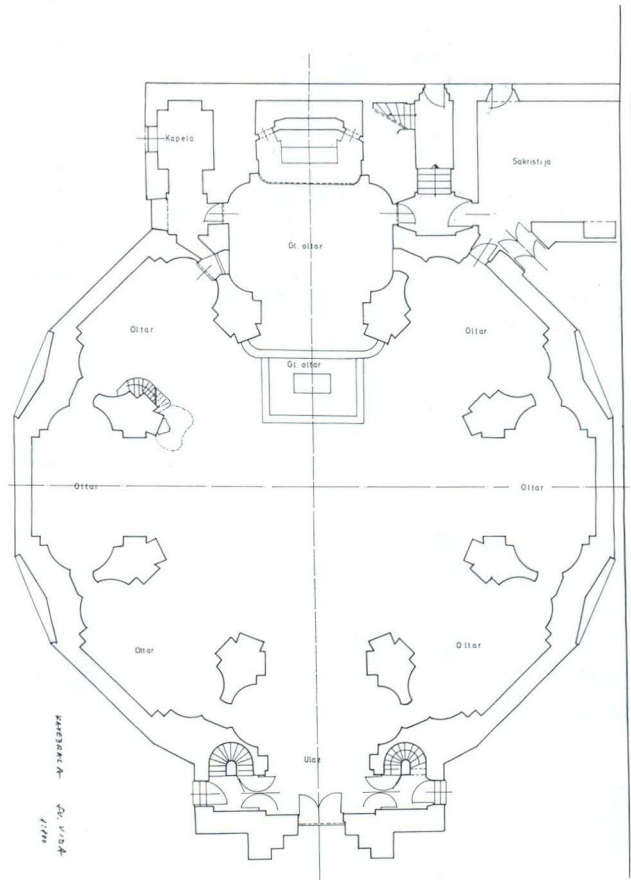
¹⁷ R. Matejčić, nav. dj. (1994), 26.

¹⁸ M. Walcher Casotti, nav. dj, str. 4, 10-11.

Zbunjuje, međutim, usporedba elaboriranog tlocrta tršćanske crkve s krajnje pojednostavnjenim, gotovo šturim tlocrtom isusovačke crkve u Kastvu. Naime, Giacomo Briano je vjerojatno autor i ovog projekta. R. Matejčić, nav. dj. (1994), str. 26. Zahvaljujem d. i. a. Tatjani Grce iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika u Rijeci što mi je ljubazno ustupila tlocrt kastavske *Crekvine* iz svojeg diplomskog rada *Izobražovalno - kulturni centar Kastav* (1992) koji je obranila u Ljubljani.

¹⁹ D. Cvitanović, nav. dj, str. 57; B. Fučić, nav. dj, str. 22.

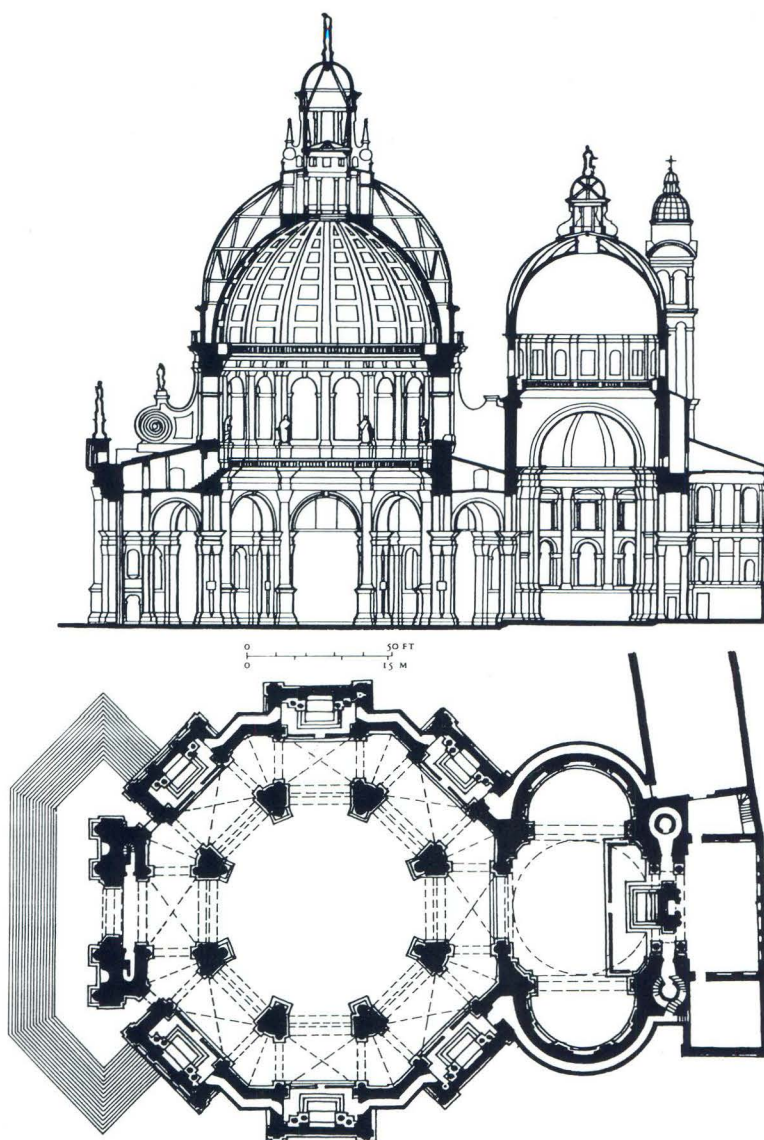
Brianovo ugledanje na Longhenin projekt implicira izuzetno dobru i *up to date* informiranost isusovačkog arhitekta, kao i pristup projektima S. Maria della Salute, jer se s izgradnjom venecijanske crkve započelo tek 1631. godine. Kao što sam već istakla, prvi projekt za Sv. Vid nastao je možda već 1632. ili 1633. godine, no vjerojatnije 1637. godine.

Tlocrt crkve sv. Vida u Rijeci, današnje stanje

M. Korade iznosi podatak da je projekt iz 1637. predviđao crkvu ovalnog tlocrta,²⁰ što isključuje, barem što se tiče tlocrta, ugledanje na Longhenin projekt. Ovalan tlocrt, međutim, nije nepoznat u protobaroknoj ili, točnije, manirističkoj isusovačkoj arhitekturi. Već u posljednjoj četvrtini 16. stoljeća isusovci su, želeći utvrditi tipologiju i kvalitetu projekata za svoje crkve, izradili veći broj predložaka za svoje arhitekte u provinciji ili inozemstvu. Ti tipski projekti nisu bili općeprihvaćeni, ali je zanimljivo da na listu s idealnim tlocrtima za isusovačke crkve Giovannia de Rosisa koji je nastao

²⁰ M. Korade, nav. dj, str. 11.

Baldassare Longhena, S. Maria della Salute, Venecija, gradnja započeta 1631. godine

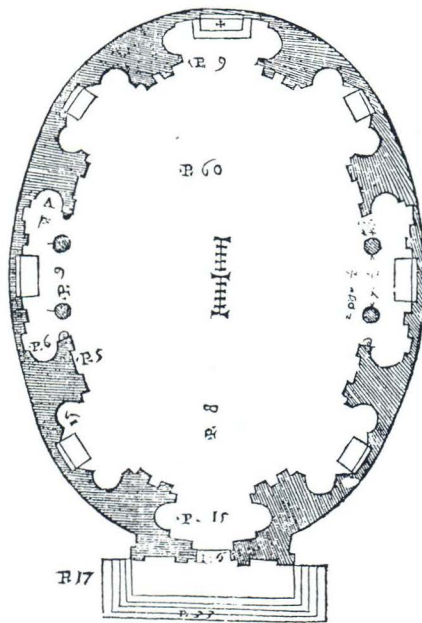
oko 1580. godine, susrećemo i ovalnu crkvu.²¹ Još ranijem razdoblju pripada Vignolin crtež s mogućim izgledom crkve Il Gesù iz kojeg se vidi da je riječ o ovalnoj crkvi s kupolom čije se svetište nalazi u dužoj osi ovala.²²

²¹ R. Wittkower, nav. dj, str. 13, 97.

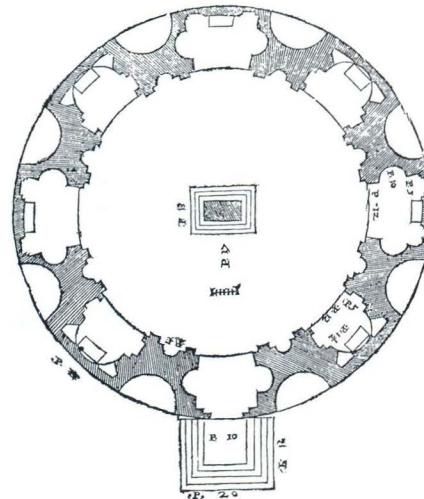
²² J. S. Ackerman, nav. dj, str. 25, 106.

Tlocrt ovalne crkve nalazi se i u možda najpopularnijem traktatu o arhitekturi 16. i 17. stoljeća, *Tutte le opere d'architettura et prospetiva di Sebastiano Serlio*. Ovo pragmatično djelo je mnogo češće služilo kao katalog ili kompendij predložaka za arhitekte, nego kao teoretsko polazište. O Serliovu traktatu R. Wittkower piše: »It is well known that Serlio's books on architecture, which appeared from 1537 onwards, were based on material left by his great master Peruzzi. Serlio's work is pedestrian and pragmatic, consisting of a collection of models rather than expressions of principle, and we cannot expect to find here any of Alberti's philosophical concepts.«²³ Ovaj traktat bio je toliko popularan²⁴ da ga se, osim prosječnih ili provincijskih

Sebastiano Serlio, tlocrt ovalnog hrama

Sebastiano Serlio, prikaz kružnog hrama

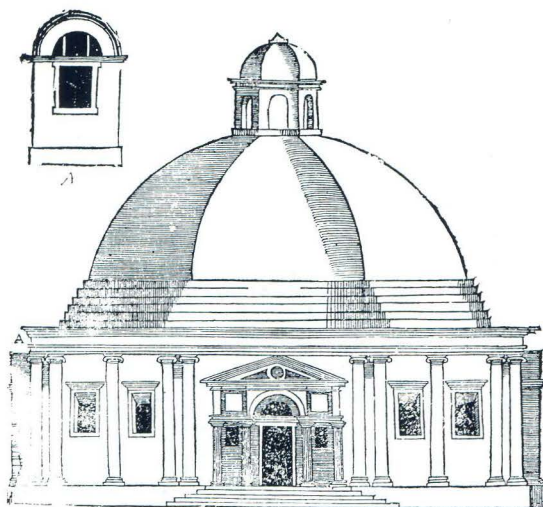
²³ R. Wittkower, *Architectural Principles in the age of Humanism*, London, New York 1988⁵ (prvo izdanje 1949), str. 26.

²⁴ Peter Murray ističe: »The reason for this great popularity is that the treatise was not merely an exercise in Vitruvian theory; it was the first really practical handbook on the art of architecture. It was of immense importance in the history of European architecture, ... because it appeared to give a simple account of the elements of antique and modern architecture and was available in the vernacular. Perhaps the most important part was the illustrations, for Serlio seems to have been the inventor of the illustrated book in the sense in which the text merely elucidates the illustrations rather than the other way round.« P. Murray, *The Architecture of the Italian Renaissance*, London 1986³, str. 195, 196-7.

majstora, nisu libili konzultirani ni najveći arhitekti poput Berninija. Za isusovačku crkvu S. Andrea al Quirinale on je izradio i projekt peterokutnog tlocrta koji podsjeća na Serliov drvorez iz *Libro quinto*.²⁵ Štoviše, i konačni Berniniev projekt za ovu crkvu podsjeća na Serliov tlocrt za ovalni hram;

LIBRO QUINTO DELLI TEMPII

Qui a canto ho dimostrato la parte di fuori del Tempio d'otto faccie, hora qui sotto si comprende la parte di dentro, laquale manifesta ancora come alli quattro angoli del Tempio sopra la cornice, vi è vno spatio, alqual si potrà salire per le due lumache che si veggono nella pianta. l'altezza di questo Tempio è quanto il suo diametro. la copertura adunque ne prende la metà, & dall'altra parte sarà parimente, una dellequali sarà per la cornice, fregio, & architrave, & il rimanente per li pilastri piani. la larghezza de' quali sarà due piedi & mezzo, & tutta l'opera sarà Dorica. Le sue misure si troueranno nell'ordine Dorico, al quarto mio libro. la larghezza delle capelle è piedi xv. la sua altezza piedi xxiii. l'altezza di tutti li nicchi si farà di piedi xv. la sua larghezza è descritta nella pianta. L'apertura della lanterna sarà per diametro piedi xiii. & se altre misure accaderanno, li piedi piccoli suppliranno in tal caso.

Quinto

Sebastiano Serlio, prikaz šesterokutnog hrama

izmijenjena je tek orijentacija ulaza i glavnog oltara, te položaj bočnih kapela u odnosu na dužu os ovala.²⁶ Serliov pentagon susrećemo i u projektu za isusovačku crkvu u Cosenzi nastalom krajem 16. stoljeća, a čiji je autor isusovački arhitekt Giuseppe Valeriano.²⁷

²⁵ R. Bosel, *Jesuitenarchitektur in Italien 1540-1773*, Wien 1986, vol. I, str. 215, vol. II, slika 142.

²⁶ Isto tako Berniniev projekt za S. Maria del'Assunzione u Ariccii (1662-4) može se povezati ne samo s arhitekturom Pantheonu, već i nekih Serliovih drvoreza.

²⁷ R. Bosel, nav. dj., vol. I, str. 368-370, vol. II, slike 246 i 247.

Crkva sv. Vida u Rijeci

Pretpostaviti je stoga da zamisao ovalnog hrama kod Briana potječe iz Serlioova traktata, to više što smo već vidjeli da je on vrlo rano pokazao veliko zanimanje za traktate o arhitekturi. No tek prikaz fasade i presjek unutrašnjosti Sv. Vida s Brianova projekta u punoj mjeri pokazuje koliko je Serilov traktat bio značajan za našeg arhitekta. Riječ je o građevini izrazito manirističkih stilskih osobina, a iz Serlioova traktata preuzeta je ne samo njegova osnovna kontura, već i elementi poput ulaznog portala s bočnim stupovima, bočnih niša i oculusa, lanterne, te kasetiranog svoda kupole. Čak i tlocrt prema kojem je crkva izgrađena, iako iskazuje neke sličnosti s onim Baldassare Longhene, po koncepciji je unutrašnjeg prostora građevine znatno bliži kružnom ili oktogonalnom Serlioovu *hramu*. U Longheninu slučaju riječ

je o središnjem prostoru koji je arkadom jasno odvojen od širokog oktogo-

nalnog deambulatorija uz koji se nižu plitke niše za oltare. Brianovim tlocrtom, međutim, dominira središnji prostor iz kojeg se radijalno šire duboke, međusobno gotovo potpuno odvojene kapele. Svetište crkve S. Maria della Salute arhitektonski je i prostorno odvojeno od širokog deambulatorija, dok je ono u Sv. Vida tek jedna u nizu kapela, veće dubine, no čiji je prostor nastavak onoga središnjeg. Ovakva prostorna dispozicija potpuno je u skladu sa zahtjevima koje je protureformacija postavila pred projektante sakralnih objekata, a Vignolin il Gesù najraniji je potpuno artikulirani odgovor na njih. Kao što se može vidjeti, nije riječ o zahtjevima koji impliciraju barokni stil, već o vrlo pragmatičnim potrebama nove liturgije.²⁸ O tome J. S. Ackerman piše: »Sembra evidente, ormai, che gli storici dell'arte hanno sopravvalutato il concilio quale forza propulsiva della controriforma: il suo principale esito fu di codificare pratiche e principi già accettati da una generazione. Numerosi aspetti di tale riforma richiedevano mutamenti radicali nella progettazione delle chiese. L'esigenza di frequenti messe e frequenti distribuzioni del sacramento rendeva obsoleto il tipo di chiesa che, prima del 1530, serviva la maggior parte dei fedeli solo una o due volte l'anno. Ora occorrevo molti altari perchè si potesse celebrare contemporaneamente più d'una messa e occorreva un altare principale dove custodire devotamente, in un'area distinta di speciale sacralità, l'ostia consacrata. La navata doveva essere libera da ostacoli come tombe e schermi. Nella predicazione lungo tutto il corso dell'anno si vedeva lo strumento più efficace di riforma pubblica e inoltre le chiese prima vuote iniziarono a riempirsi di folle di fedeli, quindi la navata doveva divenire una sala assembleare. ... La funzione della predicazione influì non solo sulla forma della navata, ma anche sulla sua struttura, perchè stimolò la ricerca d'una acustica efficace.«²⁹ Ackermanovo tumačenje je u potpunosti primjenljivo na prostornu strukturu Sv. Vida, ali ne i na onu S. Maria della Salute, pa sam ga navela u cijelosti. Vjerujem da je njime bačeno i novo svjetlo na problem disproporcioniranosti isusovačke crkve u gustoj urbanoj strukturi riječkoga Starog grada.³⁰

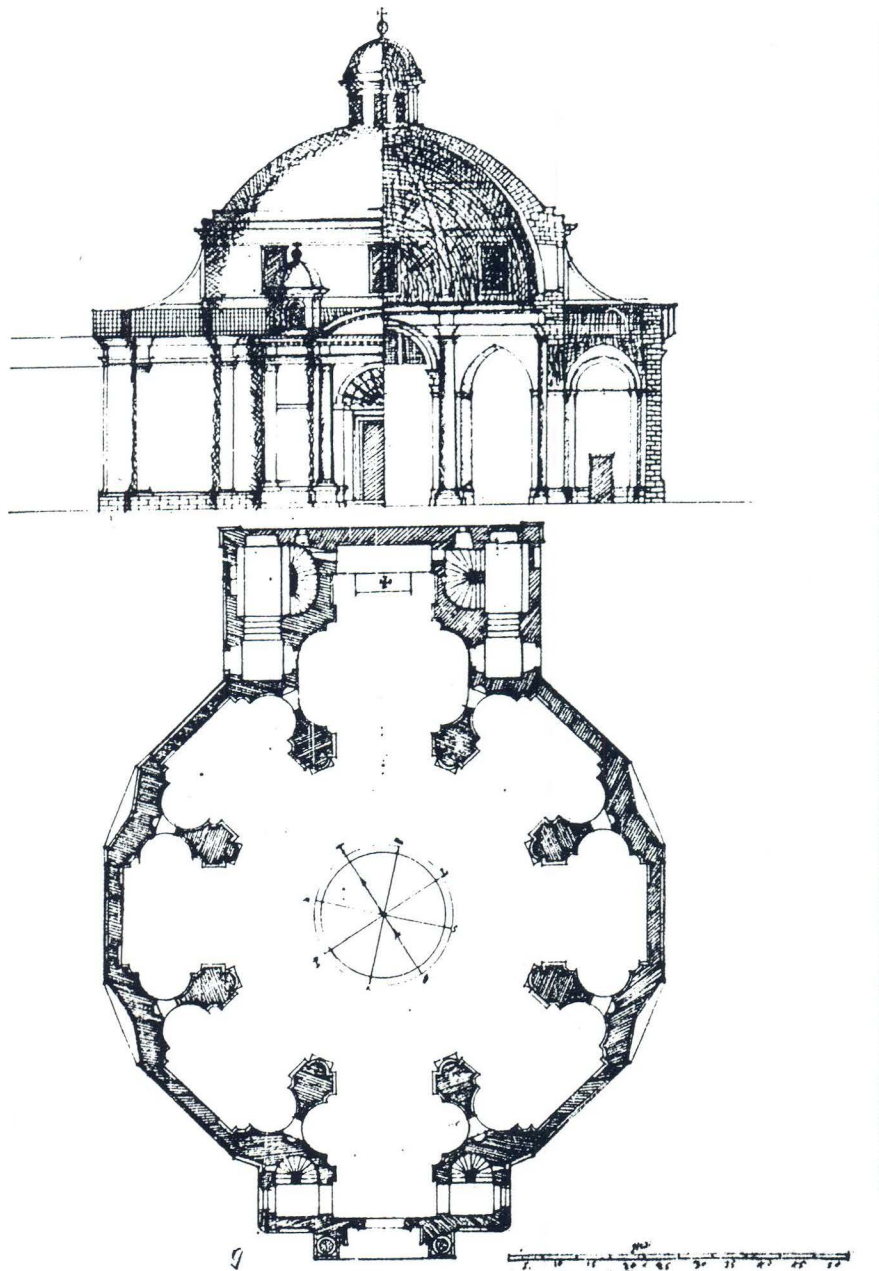
Na nacrtu Sv. Vida koji je najvjerojatnije nastao u prvoj četvrtini 18. st., vidljiva su stanovita odstupanja od izvornog Brianova projekta. Ona se odnose samo na pojednostavnjenje dekorativnih elemenata fasade i kupole, unoseći duh baroknog klasicizma u izvornu zamisao. Tornjići koji se javljaju uz ulazni portal gotovo su doslovno preuzeti s Panteona - riječ je o takozvanim *Panteonovim magarećim ušima* (le orecchie d'asino), djelu Gianlorenza Berninia nastalom ubrzo nakon 1624. godine, a uklonjenom 1883. godine.³¹

²⁸ R. Wittkower, nav. dj. (1992), str. 10.

²⁹ J. S. Ackerman, nav. dj. (1992), str. 22.

³⁰ R. Matejčić, Trg Grivica, Tradicionalno gnijezdo, »Kako čitati grad, Rijeka jučer danas«, Rijeka 1988, str. 115.

³¹ A. Muñoz, Roma barocca, Roma 1928, str. 149-151. Motiv bočnih tornjića ni u ranoj isusovačkoj arhitekturi nije nepoznat pa se javlja na projektu Nanni di Baccia Bigia za Il Gesù iz 1550, i na jednom od Vignolinih prijedloga za istu crkvu. J. S. Ackerman, nav. dj. str. 25, 100, 106.

Fasada, presjek unutrašnjosti i tlocrt crkve sv. Vida, nastao oko 1725. godine

ISUSOVAČKA SAKRALNA ARHITEKTURA ILI ISUSOVAČKI STIL U ARHITEKTURI

Jedno od temeljnih pitanja koja se javljaju u publikaciji *Architettura e arte dei gesuiti*, ali i u Boselovu opširnom katalogu jest pitanje postojanja takozvanog *isusovačkog stila*. Odgovori na nj koji se nude mogu pridonijeti točnijem odgovoru na pitanje pripada li Brianov projekt za Sv. Vid grupi sakralnih objekata *isusovačkog stila* ili grupi kasnomanirističkih, odnosno protobaroknih sakralnih objekata. Nasuprot Boselu koji negira mogućnost odgovora na to pitanje zbog nedovoljne proučenosti materijala,³² R. Wittkower upozorava na to da je odobravanje projekata što su morali biti prikazani generalu reda³³ ovisilo u prvom redu o praktičnim, a ne o estetskim faktorima, o čemu svjedoči i Ackermanovo tumačenje promjena u *novom* crkvenom graditeljstvu. Istraživanja su pokazala da nisu postojali pritisci bilo na arhitekta članove reda ili one koje je red angažirao, da bi se ostvarilo stilsko jedinstvo u projektima. Kao što je već prije rečeno, i pokušaj ponude idealnih projekata za isusovačke crkve nije uspio. K tome, politika angažiranja arhitekata, članova reda za većinu projekata, tipična je za sve protureformacijske redove, a ne samo za isusovce.³⁴

Iz svega slijedi da u isusovaca nije postojala namjera formiranja vlastitog stila, ali vjerujem da su zahtjevi koji su se pred arhitekta postavljali bili dovoljno jaki da stvore uvjete za pribjegavanje određenom tipu prostorno - tlocrtnih rješenja. U nastojanju da udovolji takvim zahtjevima, primarno liturgijske naravi, Giacomo Briano je kod Sv. Vida pribjegao rješenjima ponuđenim u Serliovu traktatu iskazujući istovremeno znatno arhitektonsko umijeće artikuliranja dorečenog i efektnog sakralnog prostora. On je zbog ugledanja na predložak iz 16. stoljeća, ali i zbog specifičnoga vlastitog arhitektonskog obrazovanja, u Rijeci, kao i u Trstu, ostvario projekte za sakralne objekte s odlikama zrelog manirizma, naročito kada je riječ o arhitektonskoj dekoraciji, i odlike stila koji tek navješćuje baroknu transformaciju. Brianove su zamisli i intervencije, barem kad je riječ o navedenim primjerima, čvrsto ukorijenjene u tradicionalan protobarokni način gradnje, inauguriran u prvom redu značajnim isusovačkim crkvama kao što je Vignolin Il Gesù.

³² R. Bosel, nav. dj, str. 12.

³³ R. Bosel, nav. dj, str. 11. Prije nego bi bili prikazani generalu reda projekti su trebali proći tri druge instance: kolegij lokalnog isusovačkog klera, upravni ured isusovačke provincije koji je imao i vlastitog eksperta i, konačno, arhitektonski ured generalske kurije u kojem je odluke donosio *consiliarius aedificiorum*, gotovo uvijek profesor matematike u rimskom kolegiju, a ponekad i grupa arhitekata laika od povjerenja.

³⁴ R. Wittkower, nav. dj. (1992), str. 10-17.

IL PROGETTO DI GIACOMO BRIANO PER LA CHIESA DI S. VITO DEI GESUITI A RIJEKA (FIUME)

Nina Kudiš

La chiesa di S. Vito, oggi cattedrale fiumana, fu eretta per volontà dei Gesuiti, la posa della prima pietra risale al 15 giugno 1638, solo pochi anni dopo l'arrivo dell'ordine a Fiume. La costruzione della chiesa si protrasse, con interruzioni, fino al 1744 e anche allora non era completamente finita, il suo aspetto odierno è una fusione del progetto originale dell'architetto gesuita Giacomo Briano e delle modifiche susseguitesesi nel corso della costruzione, specialmente nell'ultima fase, dal 1725, quando diresse i lavori l'architetto Bernardino Martinuzzi di Gradiška.

Per discutere di S. Vito è importantissimo il suo confronto con S. Maria Maggiore a Trieste, chiesa ugualmente dei Gesuiti. Oltre al fatto che Giacomo Briano è autore di entrambi i complessi, vi è tutta una serie di paralleli che può contribuire alla comprensione sia dei fattori sociali sia del procedimento architettonico-esecutivo tipico delle costruzioni gesuite. Ad ogni modo, la tesi più importante è quella di M. Walcher Casotti che riguarda la definizione stilistica della chiesa triestina, e con ciò stesso definisce anche lo stile del suo architetto - l'autrice puntualizza che siamo di fronte ad un'architettura manieristica e non barocca.

La riproduzione della facciata e la sezione dell'interno di S. Vito del Briano dimostrano pienamente in quale misura il trattato di architettura di Sebastiano Serlio sia stato significativo per il nostro architetto. S. Vito è un edificio dai caratteri stilistici accentuatamente tardomanieristici, e dal trattato del Serlio sono ripresi non solo il contorno di base ma anche elementi come il portale d'ingresso con le colonne laterali, le nicchie e gli oculi laterali, la lanterna, e la volta cassettonata della cupola. La pianta stessa, secondo la quale è stata costruita la chiesa, sebbene riveli alcune somiglianze con una pianta di Baldassare Longhena, per la concezione dello spazio interno dell'edificio è molto più vicina al *tempio* centrale o ottagonale del Serlio. Nel caso del Longhena si tratta di uno spazio centrale che tramite arcate è chiaramente separato dall'ampio deambulatorio ottagonale articolato da nicchie poco profonde per gli altari. Nella pianta del Briano, invece, domina una spazialità centrale da cui si allargano radialmente profonde cappelle, completamente separate fra loro. Tale distribuzione spaziale era conforme alle nuove esigenze della liturgia imposte dal movimento della Controriforma.

Il Briano, per aver imitato un modello del XVI secolo, ma anche per la sua specifica formazione personale come architetto, realizzò sia a Fiume che a Trieste progetti di edifici sacri con caratteri stilistici del manierismo maturo, in particolare per quanto riguarda la decorazione architettonica, e altri appena preannuncianti la trasformazione barocca.